

3. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии / М. В. Кларин. – Рига : НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.
4. Кремень В. Інноваційна людина: Україна на шляху європейської інтеграції / В. Кремень. – К. : Агора. – 2007. – С. 6–7.
5. Марон И. А. Академик М.В. Остроградский как организатор преподавания математических наук в военно-учебных заведениях России / И. А. Марон // Историко-математические исследования. – М. : Гостехиздат, 1950. – Вып. 3. – С. 197–343.
6. Остроградський М. В., Блум І. А. Роздуми про викладання / М. В. Остроградський // Постметодика. – 1996. – № 2. – С. 44–54.
7. Панаев В.А. Воспоминания / В. А. Панаев // Русская старина. – 1893. – № 7-8-9. – С. 63–89; 395–412; 539–568.
8. Прудников В. Е. Четыре письма к М.В. Остроградскому / В. Е. Прудников // Историко-математические исследования. – М. : Государственное издательство технико-теоретической литературы, 1956. – Вып. 9. – С. 716–719.
9. Семеновська Л. А. Остроградський М. В. // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : Підручник / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін.; під заг. ред. А. М. Бойко. – К. : ВД “Професіонал”, 2004. – С. 37–70.
10. Семеновська Л. А. Остроградський Михайло Васильович (1801–1862) / Л. А. Семеновська // 25 видатних українських педагогів : підручник / за ред. А. М. Бойко; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, 2016. – С. 41–59.
11. Семеновська Л. А. Педагогічні ідеї та діяльність М.В.Остроградського в закладах вищої освіти (кінець 20-х – початок 60-х рр. XIX ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. А. Семеновська; АПН України; Ін-т вищ. освіти. – К., 2005. – 20 с.
12. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.

Людмила Штефан

ІННОВАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ А. С. МАКАРЕНКА

Як свідчить аналіз творів ученого та архівних даних, Антон Семенович зробив вагомий внесок не тільки в соціально-педагогічну практику, але й у розробку соціально-педагогічної теорії. Сам учений був глибоко переконаний в тому, що соціально-педагогічна теорія повинна розвиватися в залежності від потреб практики. «Теорію, – пише автор, – необхідно вилучити із усієї сукупності реальних явищ...» [4, т.3, с.15]. Взагалі під соціально-педагогічною наукою А. Макаренко розумів науку про соціальне виховання, яке зводив до широкої системи соціальних впливів. Науковець справедливо стверджував, що «людина виховується цілим суспільством» [4, т.1, с.166].

Інноваційність соціально-педагогічних поглядів Антона Семеновича полягає і у визначенні ним зв'язків соціальної педагогіки з іншими науками, зокрема, з психологією та правознавством, у розширенні завдань соціальної педагогіки як науки (виховання бездоглядних дітей, розробка ефективних методів і форм соціально-педагогічної діяльності та ін.), у збагаченні цієї науки провідними принципами (поєднання вимогливості та поваги до особистості, ви-

робничо-трудового виховання, паралельної дії, особистісно орієнтованого підходу, доцільності і єдності розвитку особистості в колективі та ін.).

До принципів, які також широко використовував А. Макаренко в соціально-педагогічній роботі з безпритульними дітьми, належали принцип цілісності, оптимізму, гуманізму та деякі інші. Велике значення для діяльності соціального педагога має, запропонований ученим підхід до кожного вихованця з оптимістичною гіпотезою. З цього приводу А. Макаренко писав: «Коли Ви бачите перед собою вихованця, хлопчика або дівчинку, Ви повинні проектувати більше, ніж здається для ока, і це завжди правильно» [4, т.4, с.363]. «Хороше в людині, – продовжує свою думку вчений, – доводиться завжди проектувати, і педагог це зобов'язаний робити. Він зобов'язаний підходити до людини з оптимістичною гіпотезою, навіть якщо є певний ризик помилитися» [4, т.4, с.13].

Доцільно звернути увагу на те, що інноваційність соціально-педагогічної системи А. Макаренка полягала і в тому, що вся система була пронизана духом «безмежної любові до дитини, яка тісно пов'язана з обов'язком» [4, т.5, с.235]. Про надзвичайну людяність самого Антона Семеновича свідчать відзиви його вихованців. Наприклад, вихованець 20-х рр. ХХ століття колонії ім. О. М. Горького О. Землянський писав: «Безліч випадків переконали мене у винятковій гуманності А. Макаренка, в його людяності, особливо в любові до дітей. Рідко, дуже рідко зустрінеш людину достатньо суворої зовнішності, з холондними, як він казав про себе, очима, але з великою і ніжною душею. Саме таким і був А. Макаренко» [8, арк.1].

Педагог-новатор також розробив і започаткував у діяльності колонії ім. О. М. Горького та комуни ім. Ф. Е. Дзержинського такі нові методи соціально-педагогічного впливу, як «метод пожвавлення прямих асоціацій» (передбачав таку організацію процесу виховання, при якій дитині вигідно працювати з вихователем, а не навпаки), «метод встановлення організованої свободи або дисципліни порядку» (волі вихованця протиставлялась не єдина воля вихователя, а увесь устрій дитячого життя, якому не можна не підкорятися, наприклад, мити руки перед обідом тощо), «метод вибуху» та деякі інші [9; 4, т.3, с.458].

«Вибухом, – пише А. Макаренко, – я називаю доведення конфлікту до краю ... крайній конфлікт може виражатися в найрізноманітніших формах: рішення колективу, колективний гнів, осуд, бойкот, огида. Важливо, щоб усі ці форми були виразними...» [4, т.3, с.458].

Антон Семенович зробив і «ревізію» існуючих у той час у соціальній педагогіці методів. Зокрема, вчений справедливо обґрунтував недоцільність використання у роботі з підлітками такого прийому, як заборона, котрий, за переконанням автора, у об'єктів виховання викликав тільки негативну реакцію. «Спробуйте, – пише Антон Семенович, – заборонити палити у школі. Будуть палити. Я взагалі ... не вірю у заборону» [4, т.4, с.359].

Аналіз творів А. Макаренка і архівних джерел дозволяє стверджувати, що серед методів виховання вчений віддавав перевагу методам словесного впливу, які, за справедливою думкою педагога, вимагали від основних суб'єктів соціально-педагогічного впливу спеціального рівня підготовки. З цього приводу Антон Семенович зауважував: «...Потрібно вміти сказати так, щоб вони

(підлітки – Л. Ш.) у вашому слові (слові вихователя – Л. Ш.) відчували вашу волю, вашу культуру, вашу особистість. Цьому треба вчитися» [4, т.4, с.260].

Особливе місце серед методів соціально-педагогічного впливу Антон Семенович відводив методам покарання і заохочення, якими радив користуватися дуже обережно. «Хороший вихователь, – відзначав учений, – за допомогою системи покарань може багато зробити, але невміле, безглузде, механічне застосування покарань завдає шкоду всій нашій роботі» [3, с.69]. «Кожний вчинок, – продовжує свою думку А. Макаренко, – є завжди індивідуальний. У деяких випадках найправильнішим є усне зауваження, в інших випадках – за незначний вчинок треба суворо покарати» [3, с.69-70].

І сьогодні не втратили своєї актуальності розроблені Антоном Семеновичем вимоги до покарань. До основних з них учений відносив: карати тільки у виключних випадках; обов'язково враховувати принцип гуманізму (чим більше поваги до людини, тим більше вимогливості до неї); впроваджувати даний метод тільки з метою знищення конфліктів, а не створення нових; карати з урахуванням індивідуальних особливостей дітей; використовувати заходи примусу тільки у тих випадках, коли «громадська думка стоїть на боці покарання»; покарання повинне виховувати; у випадках, коли підліток готовий не повторювати в майбутньому своїх помилок, покарання необхідно відмінити; не використовувати фізичних покарань [4, т. 4, с. 157, 158, 209, 210, 240; 3, с.70].

Доцільно звернути увагу, що окремі вимоги А. Макаренка до покарань носять дискусійний характер. Наприклад, така вимога, як: «у першу чергу карати кращих, а гірших – у останню, або зовсім не карати» [4, т. 4, с.354]. Виконання цієї вимоги, на нашу думку, буде сприяти тому, що погані учні взагалі будуть постійно відчувати свою недоторканість. Це приведе до становища, коли дана категорія дітей стане іще гіршою й некерованою.

Покаранню, за глибоким переконанням ученого, повинен передувати нерепресивний вплив – бесіда наодинці, бесіда в присутності товаришів, відкладена бесіда, вимога пояснень на загальних зборах та деякі інші [3, с.71, 72; 4, т.4, с.157, 158, 209, 210, 240]. «Взагалі, – слушно відзначає А. Макаренко, – завжди треба прагнути карати якомога рідше, тільки в тому разі, коли без покарання не можна обійтися, коли воно доцільне і коли воно підтримується громадською думкою» [3, с.77].

Антон Семенович розробив вимоги і до вихователів. На перше місце серед них ставив дисциплінованість, вимогливість і справедливість. Про це, зокрема, свідчить запис вихованця А. Макаренка – Г. Беленького (запис зберігається в особистому архіві Ф. Муратова). Вихованець 20-х рр. ХХ століття пише: «А. Макаренко назавжди залишається в моїй пам'яті зразком вимогливості, дисциплінованості і справедливості. Ці якості він високо цінував у людях і послідовно та наполегливо випрацьовував у своїх співробітників і в нас, колоністів» [11, арк.2]. Зазначені якості і сьогодні потрібні соціальному педагогу для успішного здійснення своєї діяльності.

До обов'язкових знань основного суб'єкта соціально-педагогічного впливу, за переконанням Антона Семеновича, належать: знання навколишнього середовища, стану здоров'я вихованців, їх ставлення до товаришів, знання людської особистості взагалі «з усією її складністю, багатством і красою» [4, т.3,

с.391; 4, т.1, с.47]. «Чому в технічних вузах, – відзначав учений, – ми вивчаємо опір матеріалів, а в педагогічних – не вивчаємо опір особистості, коли її починають виховувати?... Чому, нарешті, у нас немає відділу контролю, який міг би сказати різним педагогам-партачам: У Вас, голубчик, 90 відсотків браку» [4, т.3, с.391].

Підсумовуючи вимоги до вчителя-вихователя, А. Макаренко писав: «Істинна сутність виховної роботи ... полягає зовсім не у ваших (вихователів – Л. Ш.) розмовах з дитиною, не у прямому впливі на дитину, а в організації вашої сім'ї, вашого особистого і суспільного життя, в організації життя дитини» [4, т.4, с.64].

Зразком учителя-вихователя, за переконанням самих вихованців і колег, був Антон Семенович. «А. Макаренко умів заслужити любов і повагу до себе, – відзначав І. Іванов (вихованець колонії ім. О. М. Горького), – він був суворим і ласкавим, не залишав жодного вчинку без покарання, але завжди знаходив і форму заохочення за успіхи» [9, арк.3].

Колеги Антона Семеновича доповнюють цей портрет. Щодо особистого прикладу життя, як відзначає один із його співробітників, А. Макаренко був завжди бездоганний, обов'язково дотримував слова, яке ніколи не розходилося з ділом, і це створило йому високий авторитет [5].

Доцільно також звернути увагу на те, що до спадщини А. Макаренка як у 20-ті рр. ХХ століття, так і в наш час серед науковців спостерігається неоднозначне ставлення. «Так, – відзначає О. Попова, – у 20-і роки А. Макаренка критикували за «авторитарність», у 30-і – за «лібералізм», «схильність до ідей вільного виховання», сьогодні – знову за «авторитарність» і «тоталітаризм» [6, с.167].

Наприклад, директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки О. Попов ще в 20-ті рр. ХХ століття критикував Антона Семеновича за те, що в нього немає «класового усвідомлення позиції, а є «обов'язок, честь, право», які виступають буржуазними категоріями виховання» [7, с.13].

У той же час французська делегація, яка відвідала колонію ім. О. М. Горького, навпаки, дуже високо оцінила її діяльність. Зокрема, учасники делегації підкреслили, що у дітей в СРСР є майбутнє [10].

Високо оцінював прогресивність соціально-педагогічних поглядів А. Макаренка і О. Горький, який писав: «Хоча я знайомий з колонією тільки з листування з дітьми та завідувачем, але мені здається, що колонія заслуговує серйозної уваги і ... допомоги... Будемо сподіватися, що робота таких колоній ... покаже шлях боротьби з моральним виродженням...» [4, т.3, с.386].

Життєздатність системи Антона Семеновича підкреслювала і його дружина, яка відзначала: «...Багатьом із нас ... відомо, що бували дитячі заклади, які ... справляли сильне враження і потім як би швидко згасали. Нічого схожого в практиці А. С. (Антон Семенович – Л. Ш.) не було...» [8, арк.6].

Про унікальність ідей вченого свідчить і той факт, що «спочатку неотесані, розлютовані діти вулиці, схильні до руйнування, жадоби й взаємної ненависті» в колонії ім. О. М. Горького та комуні ім. Ф. Е. Дзержинського перетворювалися в дітей бадьорих, організованих, згуртованих взаємною любов'ю [9, арк. 250; 4, т. 4, с. 38].

У поглядах сучасних дослідників також простежуються дві точки зору. Наприклад, Ю. Азаров вважає соціально-педагогічну систему А. Макаренка такою, що втратила свою актуальність [1]. А інша група науковців (Л. Гриценко, І. Зязюн, Б. Наумов, В. Моргун, М. Окса, Л. Попова, А. Фролов, М. Ярмаченко та деякі інші) справедливо стверджує, що ця система постійно розвивається і вдосконалюється. Зокрема, І. Зязюн пише: «Досвід А. Макаренка сприймається сьогодні не лише як історична цінність, не лише як універсальна система виховання, а й як інструмент вивчення, розуміння витоків багатьох проблем сучасного виховання молоді, як джерело створення сучасної ефективної соціальної педагогіки, яка відповідала б актуальним потребам нашого часу» [2, с.107].

Оригінальною, цілісною, інноваційною, відкритою, такою, що постійно розвивається, називає систему Антона Семеновича і А. Фролов [5, с.69-70]. Варто звернути увагу на те, що і сьогодні ідеї А. Макаренка використовуються в навчально-виховній діяльності ВТК (виховно-трудовах колоній) Куряжа, Мелітополя, Белгорода та деяких інших і школах соціальної реабілітації.

Про своєчасність поглядів ученого свідчать і відзиви відвідувачів музею А. Макаренка в Куряжі. Зокрема, у книзі «Слово про Курязьку ВТК» знаходимо запис завідувача кафедри соціології і соціальної роботи Харківського інституту екології і соціальної роботи В. Найдьонової. Автор відзначає: «Дуже шкода, що такий великий педагог-теоретик і практик як Антон Семенович Макаренко рано пішов із життя. І ми розуміємо, як він потрібен сьогодні у нашому патологічно хворому суспільстві, як нам його не вистачає» [12, арк.34].

Про актуальність і сучасність ідей А.Макаренка як в Україні, Росії, так і в провідних країнах світу свідчить визнання діяльності педагога польськими (О. Левін), німецькими (Л. Фрозе, Г. Хілліг), американськими (Д. Боуен, С. Лерлон, Р. Едвард) та голландськими фахівцями [2; 12]. Наприклад, представники делегації із Голландії відмічають: «Було дуже цікаво для голландської делегації познайомитися з ідеями та методами А. Макаренка. Ми сподіваємося на хорошу кооперацію з Вашим інститутом (Курязькою ВТК – Л. Ш.)» [12, арк.3].

Таким чином, наведені факти свідчать про те, що А. Макаренко створив інноваційну, життєздатну систему виховання безпритульних дітей, і його слід розглядати як новатора в галузі соціально-педагогічної теорії й практики.

Список використаної літератури

1. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать. / Ю. П. Азаров – М.: Просвещение, 1979. – С.66-108.
2. Зязюн І. А. Універсальні цінності спадщини А. С. Макаренка / І. А. Зязюн // Педагогіка толерантності. – 1998. – №2. – С.101-108.
3. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. / А. С. Макаренко – К. : Радянська школа, 1990. – 367 с.
4. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8-ми томах. / А. С. Макаренко – М. : Педагогика, 1983-1986.
5. Макаренко А. С. сегодня: новые материалы, исследования, опыт. – Нижний-Новгород, 1992. – 207 с.
6. Попова О. В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні в ХХ столітті. / О. В. Попова – Х. : ОВС, 2001. – 256 с.

7. Стенограмма объединённого заседания лаборатории Академии педагогических наук по изучению наследия А. С. Макаренко. – Відділ рукописів Російської державної бібліотеки – Ф.447.13.3. – 49 л.

8. Годовые отчёты о деятельности подотдела социального воспитания губоно и подведомственных ему учреждений за 1922-23 гг. – Державний архів Харківської області – ф.820. – оп.1. – спр.259. – 54а.

9. Детство в СССР. – Державний архів Харківської області – ф. 4511. – оп.1, спр.17. – 12 а.

10. Переписка и списки детских домов, детских садов и детских колоний, 1923 г. – Державний архів Харківської області – ф.820. – оп.1. – спр.753. – 532 а.

11. Особистий архів Ф. Н. Муратова. Спогади вихованців А. Макаренка. – Музей А. С. Макаренка в Куряжі – 1 а.

12. Слово о Куряжской ВТК. – Музей А. С. Макаренка в Куряжі – 52 л.

Ірина Павленко

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПОГЛЯДІВ А.С. МАКАРЕНКА НА ПРАКТИКУ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Сучасна молодь вступає в епоху не лише бурхливого розвитку науки та техніки, але й негативних наслідків науково-технічної революції і демографічного вибуху. Людству потрібна нова філософія життя, висока екологічна культура і свідомість. Сьогодні в усіх розвинених країнах світу екологічна культура стає невід'ємною частиною функціональної грамотності населення.

Стає очевидною необхідність виховання покоління високоморальних і освічених людей, здатних вирішувати складні проблеми взаємодії людини і навколишнього середовища. Необхідно виховувати екологічну культуру підрастаючого покоління. Розв'язання екологічної кризи лежить не тільки в області господарсько-економічної діяльності людей, але і у сфері морального вдосконалення людини, її культури взаємостосунків з природою і іншими людьми. Розробка новітніх виховних моделей і систем неможлива без ґрунтового аналізу, творчого урахування і використання гуманістичного історико-педагогічного досвіду.

Ідеї, які висував Антон Семенович Макаренко, не втрачають своєї актуальності і в наш час, час підвищеної уваги до особистості. Педагогічна позиція А.С. Макаренка базується на самовихованні людини як домінанті в формуванні її поглядів та життєвої орієнтації. Виховання розуміється як процес засвоєння індивідом тих соціальних принципів, які складають ціннісну основу суспільства.

Мета статті - розглянути особливості впливу гуманістичної спадщини А.С. Макаренка на сучасну практику екологічного виховання та формування екологічної культури учнівської молоді.

На сьогодні економічні перетворення призвели до того, що значна частина сучасної молоді страждає песимізмом, прагненням жити тільки сьогоднішнім, аг-